

ODJECI ILIRSKIH DOGAĐANJA U SPLITU U KNJIŽEVNOSTI

Ivan Bošković

UDK: 821.163.42.0Ilirizam
930.85(497.583Split)

Iako je središte ilirskih događanja bilo u Zagrebu i središnjoj Hrvatskoj, njegovi su skromni odjeci dopirali i do dalmatinskih mjesta. U Splitu i Dalmaciji preporodna su događanja bila u znaku političkih sukoba između narodnjaka i autonomaša te borbe za priznavanje statusa službenog jezika hrvatskom jeziku, a sve zajedno okrunjeno je otvorenjem zgrade narodnoga kazališta. Osim u novinama i listovima koji su izlazili u Dalmaciji, i na talijanskom i na narodnom jeziku, odjeke zbivanja 'dokumentira' i književnost, što se vidi u sastavcima Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Trnskoga, pučkim pjesamama Vida Vuletića-Vukasovića, prigodnicama Jurja Kapića, Ilije Despota, Božidara Kukuljevića Sakcinskog, Augusta Harambašića, Petra Kuničića, u kojima prevladavaju mitologemi i ideologemi inače karakteristični i za književnost cijelog preporoda. Uz pozivanje na tešku i slavnu prošlost te narodnu veličinu, slavne junake i posvećena mjesta, u njima progovaraju i misli o ljepoti domovine, pozivi na narodno zajedništvo, svijest o jedinstvu hrvatskog nacionalnog prostora i glasovi za sjedinjenjem s maticom zemljom, kojima su se upisali u baštinu nacionalnog zajedništva što ga je preporodno vrijeme predmnijevalo kao svoje najveće postignuće.

Ključne riječi: Ilirski preporod; narodnjaci; autonomaši; borba za narodni jezik; prigodno pjesništvo; otvorenje kazališta

Iako je središte ilirskih događanja bilo u Zagrebu i središnjoj Hrvatskoj, njegovu su skromni odjeci dopirali i do južnih/dalmatinskih mjesta (usp. npr. Cetnarowicz 2006.; *Hrvatski narodni preporod u Splitu* 1984.; Novak 1969.; Novak 2005.; Stančić 1980.). Razloge tomu valja potražiti u složenim povijesnim okolnostima i vladavini tuđega gospodstva (Mleci, Francuzi, Austrija), zbog čega ni stanovništvo ni malobrojna inteligencija nisu bili svjesni težine ni aktualnosti političkog trenutka. Štoviše, često se ističe da su u nacionalnom smislu bili »prilično ravnodušni«. Značajan čimbenik u tomu svakako su i socio-kulturne razlike u razvoju dalmatinskog društva u primorskim krajevima od onoga u zagorskoj, »seljačkoj«/morlačkoj Dalmaciji. Povjesničari navode da je to u određenom smislu rezultiralo i dvjema političkim/ideološkim koncepcijama hrvatskoga predznaka: jednoj, oslonjenoj na gradsko/urbano stanovništvo i inteligenciju, i drugoj, oslonjenoj na svjetovno i franjevačko svećenstvo kao njegovu jedinu, pučku inteligenciju, te na poduzetnije seljake i pokretljive trgovce. Nipošto se, međutim, ne smije ispustiti iz vida ni djelovanje dalmatinske srpske buržoazije koja je, čas koketirajući s autonomašima, a čas tražeći da je se prizna kao politički narod, dodatno dinamizirala političku i društvenu stvarnost.

U dinamičnim i složenim nacionalno-integracijskim procesima na početku 19. stoljeća u Dalmaciji i u Splitu mnoštvo je sadržaja koji su se odvijali na različitim razinama društvene svijesti. Pozivajući se na Braudella, moglo bi se govoriti o znakovima »male povijesti« koji svjedoče o sve izraženijem iskazivanju osjećaja s kojima se narod sve jače i dublje identificirao. Stančić u tome prepoznaje različite *ideološke iskaze* koji su se manifestirali u području svakodnevnog života, od nastupa na izborima, rada u kulturnim i gospodarskim institucijama, jezične prakse, do isticanja simbola, pjevanja pjesama, nadijevanja imena itd. (Stančić 1984: 21-46).

Po nama, među tim znakovima dva su sadržaja posebno izražena: sukobi autonomaša i narodnjaka na izborima za splitsku općinu te borba za priznavanje statusa hrvatskom jeziku i, s njima povezani, radovi na gradnji kazališne zgrade i organizacije njezina svečanog otvaranja.

1. U splitskom društvenom i kulturnom životu borba za prevlast vodila se između dviju stranaka, autonomaša s Bajamontijem na čelu i narodnjaka s Gajom F. Bulatom. Poznato je da je Bajamonti imao značajno uporište među građanstvom i dijelom *varošana*. U želji da od Splita napravi *grad iz tisuću i jedne noći*, kako

se govorilo, pri tome je uvelike opteretio gradske financije, što su Bulat i narodnjaci iskoristili pa su na gradskim izborima 1882. godine pobijedili s dvadeset i osam zastupnika protiv osam autonomaških. Odjeci tih događaja pozorno su se registrirali u svim hrvatskim zemljama. Na temelju analize *Narodnih novina*, *Agramer Zeitung*, (neodvisnog) *Pozora*, (pravaške) *Slobode*, (vukovarskog) *Sriemskog Hrvata*, (istarske) *Naše sloge* i (časopisa) *Vienac*, Dragutin Pavličević zaključuje da su »splitski izbori i njihov konačni ishod imali izuzetno velik odjek u hrvatskim zemljama, poglavito u središnjoj Hrvatskoj, (...) a odjeci su prisutni i u pokrajinskim glasilima i listovima, (...) a zajedničko im je oduševljenje kojim je pobjeda narodnjaka primljena« (Pavličević 1984.).

Kada je riječ o odjecima navedenih događanja u lijepoj književnosti, nekoliko pjesama Ivana Kukuljevića Sakcinskog, objavljenih na stranicama Matičina *Vijenca* 1872. godine, vrijedno je spomena. Premda se izravno ne odnose na same događaje, njihovo značenje u oblikovanju i jačanju svijesti o pripadnosti narodu izrazito je veliko. Pjesma *Grgur ninski* iz ciklusa *Hrvatski grobovi* naglašava tako značenje ninskoga biskupa u ustrajnom očuvanju hrvatskoga jezika (Kukuljević Sakcinski: 1872a). Kukuljevićeva pjesma zapravo je metonimija narodnjačkih nastojanja da hrvatski jezik zadobije status službenoga jezika u školama i gradskim institucijama, dok je povijesni sukob između pobornika latinskog bogoslužja i svećenika-zagovornika narodnog bogoslužja, s Grgurom na čelu, koji brane »narod bez odmora«, usporediv sa sukobom narodnjaka i autonomaša koji »s rimskim slovom (Hrvate) k rimskom robstvu vrate«. Zato »umni Grgur«, prisposobljen »Methodu drugom«, u pjesmi (za)grmi glasom pravednog jeda (gnjeva):

Svi narodi, božjoj u zadrugi,
Svojim slovom k nebu vapit smjedu.
Nit će Hrvat, dok je božja vjera,
Svoj iz crkve jezik da iztjera!

Prema Kukuljeviću, razlog je to zašto je od naroda i bio prihvaćen i u narodnoj svijesti trajno zapamćen kao jedan od nositelja nacionalnog narativa:

Uz Grgura narod sav pristane
Od boljara do seljana prosta.
Smiešnom tlapnjom sborni zakon osta,

U slovjenstvu za Rim jer ne svane
Nikad hora gospodske pohlepe,
I bezumne poslušnosti sliepe.

A uz Nin-grad, Grgur gdje počiva,
Prem da tudjin stolac mu razori,
Još i danas po crkvah se ori
Na čast božju rieč slovjenška živa.
Duh Grgurov jer do tisuć lieta
Rimsku pošast u gospodstvu smeta.

Iz istog ciklusa Kukuljević je objavio i pjesmu *Grobovi kraljeva* u kojoj spominje Solin i solinske crkve, Trpimira i hrvatske knezove, namijenivši im snagu uporišnih mjesta nacionalnog identiteta – »zadužbine/svakog vriedna hrvatskoga sina«. Podsjećajući na ruševine »dračem obsipane«, s tužnim tragovima starog vijeka, hramovima, dvorima i kazalištem, nacionalno osviješteni pjesnikov glas progovara:

Nu od kada S o l i n rimski nesta,
Otvori se tud Hrvatom cesta
Kopnom i po moru u novi sviet.
Kraljevstvo se diže, zemlja cvate,
Sloboda se širi uz Hrvate,
Za nju i za dom svak zna mriet!

A solinske iznad razvaline
Sjaj stolice od krajeva sine,
Veličanstven uz hramove dvor.
Sveta mjesta bogatstvom se pune,
Jer je blaga u hrvatske krune,
Što joj nosi svih dušmana sbor.

U Kukuljevićevoj pjesmi spomen Solina objedinjuje brojne ideologeme i mitologeme ilirskog pokreta i narodnog preporoda apostrofirane i izražavane u splitskom društvenom i političkom životu navedenih dana. U pjesnikovoj viziji, u Solinu je:

(...) zadužbina
Svakog vriedna hrvatskoga sina,
Tu koljeno svoje prigni svak,
Tu sva pjesma slave nek zaori,
Tu nek svaki molitvu prosbori,
Da san vječni kraljem bude lak.

Istovremeno, i opomena spram tuđinca koji je sve to razorio, poziv na razboritost i obranu. Blisko Demetrovim stihovima iz *Grobničkog polja*, na kojem »Hrvat uči, koja mu je cijena./ tu nek crpe hrabrost, ponos, volju./ nek ne ište vijek utjehu bolju./ neg koju mu daje ova uspomena!«, Kukuljević poziva:

A kad nadješ grobove tuj puste
Sred razsipa i šikare guste,
Pak te shvati tuga, ljuti plač:
Tad pomisli: tudjinca je djelo,
Što razorit tu se sve je smjelo,
Te izvadi na osvetu mač! (Kukuljević Sakcinski 1872b)

Isti ideologemi nadahnuli su Kukuljevića i u pjesmi *Marko Marulić 1450–1524*. Objavljena u *Vijencu* poslije navdenih, 1873., ocu hrvatske književnosti pjesma pripisuje ulogu »prvog pjesnika« koji je »svetim uzhitom i riečju izabranom«, svojom *Juditom* i čistom *Suzanom* probudio narod. U pjesmi je Split opisan »sjajnim gradom i ponositim soklolom«, »hrvatske slave divnim hramom« i glavom »crkve ti prostrane«. Apostrofirajući sve što su Split i Marulić, pjesnik nabraja:

Dvorio si, grade, hrvatske vladare,
Tjerao s ograde Turke i Tatare.
Sam tvoj grijeh starinski Hrvatom dojadi,
Kad jezik slovinski ti izda zloradi,
Al mržnja nemila i sve zlo usahnu,
kad h r v a t s k a vila pjesmom te nadahnu,
Kad sunce žarko pomoliv se danu,
Tvoj Marulić Marko sreied tebe ogranu,
sa svojom Juditom i čistom Suzanom,

Sa svetim uzhitom i riečju izbranom,
 Kad narod probudi, sklonivši Hrvate:
 Što nose u grudi, u pjesmi da shvate. ---
 Kad Marko tvoj mudre napisa nauke,
 Sav učen sviet udre s pohvalom u ruke.
 Al prvokrat kada H r v a t o m zapoji,
 Sve duše on svlada, sva srdca osvoji,
 Kad Marul zapiva, svud pjesme zaore,
 Gdje Hrvat pribiva uz gore i more.
 Ti, Marka ko diete, praćena vilama,
 Gleda si grad Spljete! radostnim suzama.
 Čuvaš mu grobnicu sried hrama svetuga,
 Gdje još u zornicu, kud poj hvali Boga,
 Duh Marka doleti, sjednuv si na rako,
 Tiho glas se sveti razliega po zraku.
 On pjeva i moli, ko i u životu:
 Da tudjin oholi ne čini sramotu
 Baš tebi, o grade, mjestu mu rodnomu,
 Da ne množi jade narodu bjednomu.
 A ti daj na grobu svog prvog pjesnika,
 Svu zatari zlobu, i strast odmetnika;
 Spljet da bude s nova, što je s Markom bio,
 Prost tudjih okova, svom narodu mio. (Kukuljević Sakcinski 1873.)

Od književnih nastojanja koja korespondiraju s navedenim splitskim događajima vrijedi podsjetiti i na pjesmu Ivana Trnskog u Matičinu *Vijencu* iz 1874. pod naslovom *Spljećankama*. Zapravo je riječ o pozivu splitskim ženama, u ilirskoj terminologiji »sestrama/sestricama«, da svojim nacionalnim osjećajima i radom pridonesu velikom nacionalnom cilju svehrvatskog zajedništva (Gdje se »gospe« vi zovete, /Nek Hrvatstvo z a g o s p o d i!/To, Spljećanke, da hoćete, /Svanulo bi i slobodi. // Vas gospodstvu h r v a t s k o m u/Vele bi se poklanjale, /Na nebu nam liepu domu/Zviezdami bi vi se sjale.). (Trnski 1874.)

Pobjeda narodnjaka na splitskim gradskim izborima smatra se jednim od odlučujućih događaja u procesu hrvatske nacionalne integracije. Grga Novak

navodi da se tih dana »Split osjećao da su s njim i oko njega svi Hrvati, da se svi raduju njegovoj pobjedi, da je on živi član te zajednice, da su pale sve brane koje su ga od nje dijelile« (Novak 2005: 377). U historiografiji se također ističe da nije bilo značajnijeg imena u tadašnjem političkom životu koje se nije osjetilo ponukanim pridonijeti općem raspoloženju, bilo svojim brzojavima (Rački, Vojnović, *Matica hrvatska*, *Hrvatsko-književni pedagoški zbor*, društvo *Sloga*, *Hrvatska čitaonica*, *Kolo*, *Hrvatski sokol...*), bilo na drugi način.

2. Kao ključna nacionalna ideologija ilirskog pokreta, jezična politika u dalmatinskom i splitskom društvenom životu imala je drukčiji predznak. Umjesto nacionalne homogenizacije na temeljima štokavskog izraza, u dalmatinskom i splitskom društvenom i kulturnom životu u prvi je plan istaknuto *pravo na jezik* i nastojanje da se hrvatskom jeziku prizna status nastavnog jezika u školama i institucijama. Svjesni da će potiranjem talijanštine i njihova moć biti manja, zbog otpora talijanskog činovništva taj proces nije bio nimalo lagan. Ispovijedanjem hrvatske nacionalne pripadnosti i nastojanjem na poučavanju narodnim, hrvatskim jezikom, u splitskom se školstvu isticalo nekoliko istaknutih profesora (Josip Peričić, Nikola Ivanović, Lovro Borčić, Antun Bakotić, Mate Ivičević, Juraj Kolombatović...). Među zauzetijim zagovornicima uvođenja narodnog jezika u školstvo i priznavanja narodnom jeziku statusa nastavnog jezika, svakako valja istaknuti nastojanja sinjskog franjevca Konstantina Matasa i, napose, odvjetnika Kostu Vojnovića, kasnijeg profesora zagrebačkog sveučilišta. I dok je fra Matas oštro odgovarao na Bajamontijeve objede o predstavljanju ujedinjenja Dalmacije i Hrvatske kao podređivanja Zagrebu, a u njihovu dalmatinstvu vidio paravan za skrivanje svojeg talijanaštva (1861.), dotle se Vojnović, izravno polemizirajući s »prvim i najvećim autoritetom autonomaštva u Dalmaciji«, Niccolòdom Tommaseom, zalagao da hrvatski đaci polaze zagrebačko sveučilište i da se tu »otresu talijanštine i da se priviknu hrvaštini« (Marinović 1984.). Ne smiju se izgubiti iz vida ni doprinosi S. Lučića, S. Buzolića, Ivana Danila, Jakova Grupkovića, Lovre Montija, čije je djelovanje bilo pod prisмотрom, radi čega je napravljen i nadnadzor nad profesorima, primjerice nad gimnazijom u Sinju (Cetnarovicz 2006.).

Ključnim nadnevkom u splitskoj, dalmatinskoj i hrvatskoj povijesti, ali i znakom da je nacionalna integracija Dalmacije u hrvatski korpus završena, smatra se pohrvaćenje Velike realke i Velike gimnazije 1880. godine. Pozivajući se na izvore

Narodnog lista, Grga Novak navodi da su ne samo »veća mjesta po Dalmaciji, nego i mnoga manja mjesta proslavila splitsku pobjedu povorkama, bakljadama, sviranjem svojih glazba, ako su ih imali, paljenjem vatri, gruhanjem prangija, zvonjenjem zvona, rasvjetljivanjem prozora, priređivanjem zabava, klicanjem itd.« (Novak 2005: 378).

Na navedene događaje književnost, i ona umjetnička i ona pučka, također je odgovorila. O veličanstvenoj narodnjačkoj pobjedi u *Narodnom listu* tako se oglasio nepoznati pučki pjesnik pjesmom *Bil to pjesma*, napisanom u Splitu 24. lipnja 1882.:

Nisam pjesnik... Ipak pjevam
Kad me srce nuka...
Zabugarim kad sam vesel
Kad me steže muka.

Tako i sad, očevidad
Preporodu Spljeta,
Duša mi se omladila
Kakvih deset ljeta!

I zapjeva žarku pjesmu
U zanosu duše;
A jedine žice srдца
Tu mi pjesmu čuše.
(...)

Moja pjesan bila slična
Onoj naših gora,
Slična onoj kakva s ori
Uzduž našeg mora.
Bila slična pjesni tvojoj,
Pjesni našeg grada;
Bila grom i vedra duga
Raj i čvrsta nada.

Bila krepka, bila nježna

Kao glas Hrvata;
Milovanka, žalovanka
Vriedila je zlata.

Bila epos i idilij
Sonet, pusta oda;
Bila čuvstvo, želja, težnja,
Ogledalo goda.

Značila je konac jadu,
Smet tirjanu Spljeta,
Pozdravlja eru novu
Eru novih ljeta.

Žigosala stare paše
Tlačitelje prava,
I pjevala »pokoj vječni«
Djeci gladnog lava!

Sami Hrvat takvu pjesan
Razumjeti može...
Tko je strastven brat neshvaća
Prosvietli ga Bože. (*Bil to pjesma* 1882.)

U istom se broju oglasio i pučki pjesnik Vid Vuletić-Vukasović sonetom *Luki Botiću* (kad mu se Spljet preporodio) napisanom u Korčuli »dne 25. julija 1882.«:

Koliko si Luka čuvstvovao
I niz obraz ronio suzice,
Kad si jade Bačića pjevao,
Te prah otr'o s te naše grobnice.

Koliko si, Botiću, mučice
U srdašcu s Marjana kušao!
I gnjevom bi planulo ti lice,
Nad Spljetom bi bijednim kukao!

Al kukanje, vele naricanje,
Spljet ganulo baš na pokajanje,
I te drevne Albertjeve čete

Sad padaju pred kosti ti svete
A vas narod, za slavno pjevanje,
Spravlja raci tvojoj ovjenčanje!

Oglasio se i pučki pjesnik Juraj Kapić, koji će napisati i proslav otvorenju zgrade narodnoga kazališta. U prigodnici *Prigodom hrvatske pobjede u Splitu u občinskih izborih* Kapić (1882.) pjeva:

Pade kumir puljizluka kleta,
Pade paša od dvaest godina!
Veseli se ti, Hrvatska sveta,
Evo tebi izgubljena sina,
Evo Splita tvoga čela vedra,
Otvoraj mu materina njedra!
Čamio je labud našeg mora
Pod pritiskom puljižke sljepoće,
Ali evo stigla sretna hora
Kad upozna puljizluka zloće,
Te se oprala od talijanskog kala
Sred čistine hrvatskoga vala.

Divan li je, gjul hrvatsko moja,
Tvoj Split sada u hrvatskom ruhu!
Zablistao sa hrvatskog kroja,
Prosinuo u hrvatskom duhu,
Razvio divne trobojnice,
Okitio sagovim ulice!

Potla osam debelih vjekova
Kad krunio kralja Zvonimira,
Evo Splita hrvatskoga s nova!
Mili Bože, divna li sad pira,
U Hrvatske majke junačinâ,

Što je našla izgubljena sina!

Gdje s Marule, i Botiću Luka,

Sad ili nikad izskočite vanka!

Nestalo je vašeg Splita mukâ,

Ded' vidite tog velikog danka!

Pogledajte slavja okraj mora

Sred onoga Dukljanova dvora.

Svaki Hrvat ma u zadnjem kraju,

Da je stanik širokoga svieta,

Sada mišlju leti k zavičaju;

Ustavlja se sred hrvatskoga cvieta

Splita grada, klikujući mu: zdravo

Gjul Hrvatske ovjenčana slavo!

Da, moj Splito, jabuko rumena,

Svak pozdravlja tvoje vedro lice;

Tebi hrle vienci od nevena,

brzobjavne već su trudne žice

Neprestane noseć ti pozdrave

S rodniĳ žala do brzice Drave.

Ali Splito, pamti, sladko milje,

Da je tvoja sva sadašnja slava,

Što s vratio u *Majke* okrilje.

Dika tebi puknuti će prava,

Kad unapried sjedeš iz svih sila

Krepko triebit što j' u tebe gnjila.

Triebi gnjilež, Splito, biel labude,

iz občine, suda, učione,

otresuj se taljanštine hude,

Težkih jada ona tebi donê!

Dalje nedaj ti Puljizu hljeba,

Čuj me, Splito, tako t' vedra neba!

Hoćeš Splito! Duša mi govori,

Hoćeš opet biti Hrvat divan,

Hrvatstvom će disat tvoji dvori,

Striepit će gledajuć dušman kivan,
A Hrvat će pazit kako cvjeta
Njegva sreća sred bielog Spljeta!

Nekoliko se dana kasnije u podlistku istoga glasila javio i Ilija Despot *Splitskom koračnicom* (1882.):

Složno, braćo, složno sada
Hrvatskoga glasnog grada!
Davnog vieka – starog hreka
Omladina hrabra mi smo!
Kukavice nismo, nismo!
S toga dakle sviet nas vas,
Neka čuje: Hrvati smo!
Svi u jedan, braćo, glas!
 Tvrđih naših oko mira
Grad je ovo Zvonimira!
Neka vjekom – gromnom jekom
Glas razliega naših grla.
Omladino krasna, vrla,
Krune naše ovdje sjaj!
Ovdje s dušman-sila strla
Ovdje naš najljepši kraj!
 Ovdje svietli mač Hrvoje
Velje slave slavio je!
Ovdje dika – nam vladikâ
S hrvatskoga sjala mora
Do najdaljih tamo gora!
I Dukljanov divni hram
Kad junačka puče zora
Bogu vrati Hrvat sam!
 Ovdje, ovdje, braćo mila,
Zlatni dvor je naših vila!
Dvor nam sjao – cviet nam cvao,
Sve od Marka, dike velje,

Pa do Luke žive želje!
Ovdje stare slave jek,
Ovdje plač nam i veselje,
Ovdje, braćo, naš je viek!
 Za naš slobod barjak prvi
Za rod naše evo krvi!
Ev' junaka-potomakâ
Onih slavnih davnih lava
Hrvatskoga svetog prava!
Svoji svoji viek u svom!
O junaci, naša slava
Za premili mrieti dom!

(Zanimljivo je spomenuti da je koračnicu pjesnik napisao ponukan »nezaboravnom svečanošću *Kola* u Zagrebu« te činjenicom da i »preporođeni Split« treba imati pjevačko društvo!)

U sjevernoj Hrvatskoj dalmatinski su se i splitski događaji pozorno pratili i oduševljeno pozdravljali. Tako Matičin *Vijenac*, središnje književno i kulturno glasilo, u godini 1882. donosi nekoliko književnih slika koje progovaraju o preporodnim zbivanjima u Splitu i konačnoj pobjedi narodnjaka. Božidar Kukuljević Sakcinski tako objavljuje pjesmu *Preporod Splita* (1882: 514):

Što prenu tebe, sjeno Zvonimira,
Od tisućljetna sna; što tvoja lira,
Oj Maruliću, jeknu usred noći;
Što i ti iz tvog groba hladnog skoči
Junače divni, Hrvoje naš slavni;
Što kliknu, Spljete, grade starodavni?

Otvoriše se, nuto, rajska vrata,
Zaori Vječni vili svih Hrvata:
»Čuj, tisuć ljeta Hrvat spas svoj ište,
Za drevnom slavom i slobodom pište
I sjene ove njegovih prvaka:
Nad Spljetom sunca spasa sini zraka!«

I sunce sinu, Hrvatica vila
Sa Mosor-brda trže od mrtvila
Te sokole nam sive, kliču gore
i radostnicu pjesmu pjeva more:
Tudjinstva kletog popucaše lanci,
Hrvatstva Spljetu radjaju se danci!

Gle, kako tudjin k domu svome hrli,
Da ne vidi, gdje brat se s bratom grli
I ne čuje, gdje zvono glasno javlja:
Gledj, sviete, dana hrvatskoga slavlja,
U prijestolnici satroj iz groba puta
Na novi život sviest hrvatska usta!

O diž se, zlatni Zvonimirov priesto,
I uzvišeno slavno ovo mjesto,
Zasjedni ti sad, hrvatska nam sviesti,
Tudjinstva nam se pomozi otresti; –
A ti, o sunce, što nam zasja Spljetu,
Ded zasjaj cielom hrvatskomu svietu!

Odjeci navedenih dana nisu mogli ostati neprimijećeno ni u pravaškoj *Slobodi*. U njoj je August Harambašić, inače sklon opjevavanju događaja iz narodne prošlosti, objavio pjesmu 22. *srpnja* s temom splitskih događaja:

Raka se lomi, padaju lanci,
Što su nam svaki svezali sglob,
Raka se lomi, sdvajaju stranci,
Zvonimir pušta stoljetni grob.

Dolje s tuđinci,
Hrvatski sinci,
Bolji nam evo svanuli danici,
Ljepša i vami svanula kob!
Raka se lomi, padaju lanci,
Hrvat već nigda ne bude rob. (Harambašić 1882.)

3. Pobjeda na izborima te uvođenje hrvatskog jezika u javni život, otvorila je put izgradnji narodnoga kazališta. Kao i ilirci, i splitski su nositelji društvenih i kulturnih događanja u kazalištu vidjeli ključnu i reprezentativnu instituciju u procesima nacionalne identifikacije. Smatralo se da narod, pa tako i sredina, ne može pretendirati na veće značenje ako nema svoje kazalište. Istina, i prije gradnje zgrade kazališta u Splitu su postojali glumišni prostori. Gradska lokalna memorija spominje kazalište u sklopu gradske vijećnice srušeno 1820. godine. Zabilježena je i ideja da se u sklopu bivšeg benediktinskog samostana napravi kazalište, po nacrtu Vicka Andrića, koja nije nikada zaživjela, pa su 1825. Josip Veseljković i Ante Bure podigli drveno kazalište u dvorištu starog lazareta, zbog trošnosti srušeno 1845.

Unatoč nepostojanju čvrste kazališne zgrade, kulturni se i kazališni život odvijao preko »različitih gluma« što su ih prigodno, za svjetovne i vjerske svečanosti i nadnevke, izvodile glumačke i pjevačke družine. U kronici se tako spominje da su splitski diletanti izvodili melodrame, kazališne i marionetske predstave, a zabilježeni su i izrazi negodovanja u povodu skidanja s repertoara pojedinih izvedaba (Fisković 1979.; Batušić 2019.).

Nema sumnje da je interes za kazališna događanja svakako utjecao na splitsku gradsku vlast i nastojanje da se napravi gradsko kazalište, dakako s nacionalnim predznakom. Donesena 1888. godine, odluka o gradnji kazališta prihvaćena je na gradskom vijeću godinu poslije, a i vlada je 1890. dala svoju privolu. U ozračju narodnjačkih pobjeda, 4. travnja 1891. postavljen je tako kamen temeljac novoj zgradi, po nacrtima Emila Vecchetija i Ante Bezića. Kao što je poznato, zgrada koju su gradili splitski poduzetnici dovršena je nakon dvije godine, 1893. Dvije godine prije zgrade nacionalnog kazališta u Zagrebu, 1895.!

Mjesna je vlast izgradnju kazališta nastojala obilježiti dostojanstveno, pa su gradski oci stupili u vezu s predstavnicima zagrebačkoga kazališta. Osim kazališnih predstava, događajem se željelo manifestirati i zajedništvo dviju najvećih hrvatskih sredina nakon godina odvojenosti u administrativnom i političkom pogledu. S tim ciljem, u Split je doputovao Adam Mandrović i s gradskom vlasti dogovorio gostovanje zagrebačkih umjetnika. Dogovoreno je da se izvede 26-27 predstava »različitih gluma« koje će »obćinstvu spremi večeri riedkog užitka, kakve se samo može zahtievati u velikim gradovima i pri vanrednim sgodama« (Buljan 1979.).

Svečano otvorenje kazališta bilo je 6. svibnja 1893. u 19 sati, a prigodnim i zapaženim govorom otvorio ga je gradonačelnik dr. Gajo F. Bulat. Nakon odsvirane himne, Mandrović je odrecitirao *Proslov* što ga je napisao pučki pjesnik J. Kapić, a potom je, kao središnje mjesto programa, bila izvedena drama *Teuta* »ilirskog bezsmrtnika« D. Demetra (*Narod* 1893.). Duhom pučke pjevačke tradicije, u proslovu su izraženi sav zanos i oduševljenje hrvatskoga, splitskoga i dalmatinskoga puka događajem kojim je uspostavljeno nacionalno zajedništvo. Proslov donosimo u cijelosti:

Na obzorju hrvatskoga neba
Dva sunašca narodu nam sjaju:
Sunce jedno na sjevernom kraju,
A drugo je ozdo sa podneva:
Gornje sunce, to je Zagreb grade,
A donje je mali Carigrade:
Split, što no ga rietko ljepšeg ima
Sveg svieta medju gradovima!
Gornji brat je doljnjeg nadišao,
Zagreb Splitu puno utekao,
Jer Split dugo dušila je mora
Na obali Jadranskoga mora.
Kad Hrvati na jug doseliše,
U Splitu se prvo nastaniše,
Split imao hrvatske župane,
Split imao vojvode i bane,
U Splitu se Zvonimir krunio,
Iz Splita nam prvi pjesnik bio.
Ali tamo – vieka šesnaestoga
Staše selit jedne tudje ptice
U zelene splitske podvornice;
Dopuzaše neki prekomorci,
Puno holi i odveć lukavi;
Sreća njina poslužila bila,
Silno svoja raširiše krila,
Te sijahu prekomorsko sjeme,

Da s' hrvatsko zaboravi ime,
I držahu narod u tavnosti,
Bože dragi, grieha im oprosti!
Ali novo osvanulo doba,
Trublja jeknu: nema više roba!
Nek slobodan svak je u svojoj kući,
Nek svak živi slobod pjevajući.
Pa i Split se diže iz mrtvila,
I zavapi: nek prestane sila!
Nek hrvatska riječ opet vlada
Sred ovoga starinskoga grada.
Barjak diže dični vojevoda,
te junačkog ne sustegnu hoda,
Dok ne sruši on tudjinsku zgradu
U ovome hrvatskome gardu.
Kao fenič Split se preporodi
I ustade sad na život novi;
Split postade, što već jednom biše,
Sa svih strana njega pozdraviše.
Odtad Split nam cvate ko ružica,
Odtad on je naša uzdanica,
Odtad u njem škole su hrvatske,
Odtad mnoge skupštine su bratske,
Odtad iz njeg hrvatstvo miriše,
Odtad stranac Split nam begeniše.
Pa Split ovo zgradi kazalište,
Gdje kako no pčele u ulište
Večeras je narod nalegao,
Lieposti se da bi nagledao.
Ova zgrada prostrana i sjajna
Stat bi mogla sred velikog grada,
Pa svrnite oči, braćo draga,
Gore u nebo ovog divnog hrama,
Pogledajte onu bijelu vilu,

Gusle ona drži na koljenu,
Da na njima sklada pjesme nove
I hrvatske pjeva sokolove,
Što umrieše, al se proslaviše,
Jer na svietu za narod živiše.
Okolo vile geniji igraju,
Kô angjeli u nebeskom raju,
I raznose na sve četiri strane,
Što im vila na guslama kaže.
Na pročelju ovog kazališta
Stoji biela Mosorkinja,
Marijanska prem njoj posestrima,
Jedna drži guslice tanane,
Druga, pobro, tambure lagane
I pomažu pjevati sestrice,
Što je gori na ovoj neblici;
Glas se vilâ stapa i prelije,
Slušaoce kreće na milinje. –
Sve okolo divno naslikano,
Sve u krasnom redu poredano,
Svud se vidi samo naše što je,
Kogodj stupi sred ovoga hrama,
Iz ustiju rieč mu bježi sama:
Hrvatsko je ovo kazalište,
Hram je ovo uprav veličajni.
Što narodu Split sagrađi slavni!
Ej slava ti, Splitu dični grade,
Slava tebi, mali Carigrade,
Što sagrađi ove biele dvore,
Gdje hrvatsko o kraj tuče more!
Hrvatske će vile vodit kolo
U tom hramu ponosno i holo,
Pjevati će pjesme svakojake,
Hrvatske nam spominjat junake

I buditi u grudi naroda
Ljubav prema praga očinskoga.
Splite divni, svak te danas gleda,
Svaki Hrvat pozdrave ti šalje,
Bio blizu il u svietu dalje,
Cio narod danas burno kliče:
Slava tebi, Splite čarobniče,
Slava tebi, naš biserni grade,

Ti hrvatski mali Carigrade! (prema *Hrvatsko narodno kazalište 1893-1993*.
1999: 21)

Kako navodi kronika, što spominje i Bogdan Buljan, već je izvođenje Demetrove *Teute* pod Mandrovićevim redateljskim vodstvom izazvalo golemo ushićenje, a sve je završilo ovacijama dr. Bulatu, hrvatskim umjetnicima i našoj nacionalnoj misli (Buljan 1979.). Iz Buljanova se članka doznaje da su gosti iz Zagreba (Dramatično društvo Narodnog zemaljskog kazališta iz Zagreba) u Splitu izveli 27 predstava pred više od 13.444 gledatelja, a na svakoj je predstavi bilo prosječno 498 osoba, što je za tadašnji (ali i za današnji!) Split uistinu znakovit broj. Na repertoaru su bila djela Shakespearea (*Hamlet*, *Otelo* i *Mnogo vike ni za što*), Calderóna (*Sudac zalamejski*), Sudermana (*Čast i poštenje*), Mosera (*Knjižničar*), Delavignea (*Ljudevit XI.*), Scribea (*Čaša vode*; *Adrienne Lecouvreur*) te Augiera, Sardeaua, Dumasa Sina, Ohneta i dr. Od domaćih djela, uz Demetrovu *Teutu*, igrani su Tomićev *Barun Franjo Trenk*, Kumičićeve *Sestre*, Vojnovićeva *Psyche*, Freudenreichovi *Graničari*, komedija Andrije Fijana i Miše Dimitrijevića *U dobar čas* te tri djela Marijana Derenčina. Buljan spominje i redatelje predstava: Adama Mandrovića, Nikolu Milana i Andriju Fijana, a navodi i glumce koji su izvodili predstave, među kojima su najzvučnija imena svakako Marija Ružička-Strozzi, Milica Mihičić, Tonka Savić, Ljerka Šram...

Od domaćih dramskih predstava najviše je pozornosti izazvala Vojnovićeva drama *Psyche*, dok su pak najveći odjek kod publike imali pučki komadi *Barun Franjo Trenk* Josipa Eugena Tomića i *Graničari* Josipa Freudenreicha. Za kroničara *Naroda* te su predstave kazalište »napunile do vrha i izazvale pravu nasladu (...), a u tom pjevanju i igranju kola, u toj toli ugodnoj, originalnoj atmosferi pučke glume, koja će svojom magičnom pučkom silom obćinstvo vazda te vazda privlačiti«. U

Graničarima pak ističe »zanos, koji je to silno občinstvo pokretao i oduševljavao«, a predstava je bila samo »okvir, unutar kojega su se sbili jednako veličajni kao i uzvišeni prizori narodnoga oduševljenja«, prizori koji se »nedadu opisati«, jer je »kuća puna tri sata bila kao elektrizirana, opijena čuvstvom najvećega uzhita« (prema Buljan 1979.).

Sličan događaj predstavljala je i završna večer zagrebačkoga gostovanja s reprizom *Baruna Trenka*, koja se pretvorila u »veliko narodno slavlje«, poglavito nakon *Oprosnog slova* koje je »impresivno recitirala miljenica publike« Marija Ružička-Strozzi:

Perivoj krasni domovine, naše
pramaljeća nas pritegao čarom;
i dodjosmo, da kitnom na tlu
još jedno stablo roda posadimo,
procvjetat što će umjetnost cviećem;
a cviet taj će veličanstven biti,
sve kano što je kod Vas, braćo draga,
i razglašena prirode ljepota,
i stare slave spomenici gordi,
i novih doba napori junačni –
budućnost Splitu da priprave sjajnu
i osjećaji čuvstva plemenita,
i zanos srca u bistrinu uma,
i vjera u spas roda hrvatskoga.
Oj, Splito bieli, naš vileni grade
gostovanje je ovo uspomenu –
u ljubav žarku saplelo nam – milu,
a mi ćemo je svagdje kazivati
ponajljepšijeh izmed doživljaja.

Sad s bogom svima! Živio nam Split! (prema *Hrvatsko narodno kazalište 1893-1993*. 1999: 28)

O atmosferi »svenarodne radosti« u kojoj se odvijalo gostovanje zagrebačkih glumaca, prepričava se i činjenica da su Varošani, u znak zahvale za priređena oduševljenja, nosili na »rukama Mandrovića i Fijana«, a za Bulatov oproštaj s

gostima ispred broda koji ih je vozio u Rijeku, u kronici se navodi da je predstavljao »veličajni prizor« s klicanjem i pozdravljanjem »nalik pravog grmljavini«.

Otvorenje kazališne zgrade popratio je opisom i Stjepan Miletić u članku *Novo hrvatsko glumište u Splitu* (1883.), dok je autor *Viškoga boja*, pjesnik Petar Kuničić, rodoljub i poznati prosvjetitelj, svoje oduševljenje izrazio psalmičkim pjevanjem *Gradu Splitu, Kada je novi hram Thalijin hrvatskom narodu svečano otvoren* putujući parabrodom »Vitez« iz Splita do Visa:

Raduj se, ponosni Splito, radosti svojoj; veseli se veselju čitavoga hrvatskog roda!

Pirna odjeća danas resi ramena tvoja; a Hrvati posiplju svibanjskim cviećem siedu glavu tvoju.

Sjajno sunce neobično zlati Marjan i Mosor; dok srebreno jadransko more strastvenije cjeliva žale splitske.

Radost tvoja, dika je naša; veselje tvoje, pobjeda napredka i prosvjete moćne. Stvorio si, podigao si hram bogovima umjetnosti, i danas ga otvaraš sinovima zemlje naše.

Slava tvoja diže se preko planina visokih i odliega s od brda do brda, od doline do doline Hrvatske nepobijeđene.

Došli smo ti, hodočasnici, u dvore pirne, da se poklonimo novom hramu prosvjete narodne.

Grudi se naše šire u zagrljaju i poljubcu bratskomu; a duša nam pliva u razkošju sa triumphu hrvatske Thalije.

(...)

S nama je bio duh Demetra pjesnika i divio se uzkrskuću Teute kraljice, Dmitra izdajice, Ilira i Rimljana živih...

Hvala ti, Splito napredni, slava ti Splito ponosni! (Kuničić 1883.)

4. Preporodna događanja u Splitu i Dalmaciji bila su u znaku političkih sukoba između narodnjaka i autonomaša te borbe za priznavanje statusa službenog jezika hrvatskom jeziku, a sve zajedno okrunjeno je otvorenjem zgrade narodnoga kazališta. Osim u novinama i listovima koji su izlazili u Dalmaciji, i na talijanskom i na narodnom jeziku, odjeke tih zbivanja pamtila je i književnost, istina više snagom dokumentiranja nego sadržajima primjerenih estetskih svojstava.

Neovisno o skromnoj književnoj kulturi navedenih sadržaja, hrvatski je pjesnik pokazao osjetljivost za nacionalna zbivanja u kojima se pisala nacionalna povijest i krojila narodna sudbina. Svojom riječju – i pučkom i onom s natruhama estetskih osobina – ustrajno je »književno dokumentirao« raspoloženja što su ih »dani hrvatskoga slavlja« izazivali u svijesti ljudi u dalmatinskim mjestima i sredinama. U spomenutim sastavcima, razvidno je, dominiraju mitologemi i ideologemi inače karakteristični i za književnost cijelog našeg preporoda. Uz pozivanje na tešku i slavnu prošlost te narodnu veličinu, slavne junake i posvećena mjesta, u njima progovaraju i misli o ljepoti domovine, pozivi na narodno zajedništvo, svijest o jedinstvu hrvatskog nacionalnog prostora i glasovi za sjedinjenjem s maticom zemljom. U slikama s prevlašću pučke pjesničke tradicije, ključni su motivi Split, Nin – grad, srednjovjekovna hrvatska država, Solin i solinske ruševine, ali i Marulić i Botić, Dioklecijan i Grgur, hrvatski jezik i glagoljaštvo, Judita i Suzana i dr. Neovisno o nadahnućima i povodima, u navedenim sadržajima kačićevska je baština dominantna pjesnička intonacija i slog, a zanimljivi su i pokušaji oživljavanja tradicije soneta, brojalice, koračnice i sl. Osim što su navedeni pjesnici pjevali onako kako su znali, nije pretenciozno zaključiti da su tradiciju, na koju su se pozivali, nastojali obogatiti i obnoviti snagom vlastitih pjesničkih nastojanja. Kojima su se, danas je to razvidno, upisali u baštinu nacionalnog zajedništva što ga je preporodno vrijeme predmijevalo kao svoje najveće postignuće.

LITERATURA

- »Bil to pjesma«. 1882. *Narodni list*, br. 60.
- Batušić, Nikola. 2019. *Povijest hrvatskog kazališta*. Drugo izdanje. Zagreb: Biblioteka Mansioni.
- Buljan, Bogdan. 1979. »Otvorenje općinskog kazališta u Splitu godine 1893. i prvo gostovanje zagrebačke drame«. *Kulturna baština*, god. VI, br. 9-10, str. 84-91.
- Cetnarowicz, Antoni. 2006. *Narodni preporod u Dalmaciji*. Zagreb: Srednja Europa.
- Despot, Ilija. 1882. »Splitska koračnica«, u: *Narodni list*, br. 67.
- Fisković, Cvito. 1979. »Splitsko kazalište do sredine 19. stoljeća«. U: *Dani hvarskog kazališta*, knjiga VI, Split.
- Harambašić, August. 1882. 22. srpnja, u: *Sloboda*.
- Hrvatsko narodno kazalište 1893-1993*. Monografija. 1999. Split: HNK.
- Hrvatski narodni preporod u Splitu*. Zbornik. 1984. Split: Logos.
- Kapić, Juraj. 1882. »Prigodom hrvatske pobjede u Splitu u občinskih izborih«, *Narodni list*, br. 65.
- Kukuljević Sakcinski, Božidar. 1882. »Preporod Spljeta«, *Vienac*, br. 52, str. 514.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1872a. »Hrvatski grobovi. Spjevao I.K.S. III. Grgurinski«, *Vienac*, br. 10, str. 148.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1872b. »Hrvatski grobovi. Spjevao I. K. S. Grobovi kraljeva«, *Vienac*, br. 19, str. 164.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1873. »Hrvatski grobovi. Spjevao Ivan Kukuljević Sakcinski. VIII. Marko Marulić 1450-1524«, *Vienac*, br. 20, str. 309.
- Kuničić, Petar. 1883. »Gradu Splitu, Kada je novi hram Thalijin hrvatskom narodu svečano otvoren«, *Narodni list*, Zadar, 17. svibnja 1883.
- Marinović, Ante. 1984. »Vojnovičev 'Un voto per l'unione'«, u: *Hrvatski narodni preporod u Splitu*, Split: Logos, str. 59-73.
- Maštrović, Tihomil. 1984. »Gostovanje zagrebačkog 'Dramatičkog društva Narodnog zemaljskog kazališta' u Splitu 1893. godine«, u: *Hrvatski narodni preporod u Splitu*, Split: Logos, str. 357-371.
- Matas, Konstantin. 1861. Šilo za ognjilo. Odgovor na govor dra. Bajamonta izrečen dne 23. prosinca 1860 u viču municipa Splitskoga, od A.K.M. U Splitu miseca siječnja 1861. (Reprint-izdanje, Split 1989.).
- Miletić, Stjepan. 1883. »Novo hrvatsko glumište u Splitu«, *Vienac*, br. 19.
- Narod*. 1893. 9. svibnja, br. 54.
- Novak, Grga. 1969. *Narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb.
- Novak, Grga. 2005. *Povijest Splita*. Split: Škuna.

- Pavličević, Dragutin. 1984. »Odjek pobjede splitskih narodnjaka 1882. u Banskoj Hrvatskoj«, u: *Hrvatski narodni preporod u Splitu*, Split: Logos, str. 373-393.
- Stančić, Nikša. 1980. *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*. Zagreb.
- Stančić, Nikša. 1984. »Pobjeda Narodne stranke na općinskim izborima u Splitu 1882. godine i problem periodizacije narodnog preporoda u Dalmaciji«, u: *Hrvatski narodni preporod u Splitu*, Split: Logos, str. 21-46.
- Trnski, Ivan. 1874. »Spljećankama«, *Vienac*, br. 43, str. 680.

ECHOES OF ILLYRIAN HAPPENINGS IN SPLIT IN LITERATURE

A b s t r a c t

Although the centre of Illyrian events was in Zagreb and central Croatia, modest echoes of them did make their way through to the towns and villages of Dalmatia. In Split and Dalmatia, Revival events were marked by political conflicts between the Populists and Autonomists and by the struggle to win for Croatian the status of official language, all together crowned by the opening of the building of the national theatre. As well as in the papers and journals that came out in Dalmatia, in both Italian and the vernacular, echoes of the goings-on are documented in literature too, as can be seen in the compositions of Ivan Kukuljević Sakcinski, Trnski, in the vernacular verses of Vid Vuletić-Vukasović, the occasional verses of Juraj Kapić, Ilija Despot, Božidar Kukuljević Sakcinski, August Harambašić and Petar Kuničić, prevailing in which are the mythologemes and ideologemes that were anyway characteristic of the literature of the Revival as a whole. As well as invoking the thorny and yet glorious past and national greatness, famous heroes and consecrated places, their writings also give utterance to thoughts about the beauty of the homeland, calls for popular unanimity, awareness of the oneness of the Croatian national space and voices for integration with the mother country, inscribing them in the heritage of national commonalty that the Revival period reckoned to be its greatest achievement.

Keywords: Illyrian Revival; populists; autonomists; struggle for the vernacular; occasional poetry; opening of the theatre